

VOIKO ARKIPUHEEN TUTKIMUS OLLA HYÖDYLLISTÄ?

HANNA LAPPALAINEN

VÄITÖKSENALKAJAISITELMÄ
HELSINGIN YLIOPISTOSSA
6. HELMIKUUTA 2004

Joitakin vuosia sitten matkustin samassa bussissa töihin yhden tutkimukseeni osallistuneen ystäväni kanssa. Jossain vaiheessa keskustelu kääntyi työhöni ja tämä nuori mies esitti mieltäni vaivaamaan jääneen kysymyksen: »Mitä hyötyä tosta sun tutkimuksesta oikeestaan on?» Kysymys sai minut hämilleen. Miten voisoin vakuuttaa tuon hyvin eri tavoin suuntautuneen ihmisen siitä, etten ole haaskaamassa Suomen verovaroja aivan turhanpäiväiseen puuhasteluun?

On aivan ymmärrettävää, että tutkimukseni voi näyttää maallikon silmissä äkkiseltään varsin omituiselta. Nauhoitella nyt kavereiden arkipäiväisiä höpinöitä tai seurakunnassa pitämiä puheita! Ja miksi valita tutkimuskohteeksi niin ärsyttäviä sanoja kuin *niinku* ja *tota*! Entä mitä kiinnostavaa siinä on, käyttääkö joku enemmän *minä*- vai *mä*-muotoa eri tilanteissa?

Kummastusta on usein herättänyt myös tarkastelemani kielimuodon valinta. Moni lähipiirissäni on olettanut minun tutkivan eksoottisia maaseutumurteita. Niiden taltoimista voisi sentään pitää jonkinlaisena kulttuuritekona. Olen ollut havaitsevinani puhekumppanieni kasvoilla pientä pettymystä, kun tutkimuskohteekseni onkin paljastunut kovin arkiselta tuntuva pääkaupunkiseudun puhekieli.

Vaikka jokainen tutkija joutunee jossain vaiheessa pohtimaan työnsä mielekkyyttä, lintuinfluenssaan rokotetta kehittävän lääketieteilijän tai öljytuhojen ennalta ehkäisyä pohtivan insinöörin tuskin tarvitsee yhtä paljon perustella tutkimuksensa hyödyllisyyttä kuin esimerkiksi kielentutkijan. Osa kielentutkimuksestakin on toki sellaista, että sen yhteiskunnallinen relevanssi on helppo osoittaa kenelle tahansa. Esimerkiksi sellainen tutkimus, jolla kartoitetaan virkakielen ongelmakohtia, herättää varmasti tavallisen kansalaisen sympatian. Tuoreen selvityksen mukaan näet 40 prosenttia Kellan asiakkaista ei ymmärrä saamansa pää-

töksen sisältöä. Yhtä lailla tarpeellisina voidaan pitää sellaisia tutkimuksia, joiden päämääränä on helpottaa suomen kielen opettamista maahanmuuttajille ja siten auttaa maahanmuuttajia kotoutumaan paremmin Suomeen. Tällaisia tutkimuksia ovat suomen kielen tutkijat tehneetkin. Jos hyödylliseksi katsotaan myös sellainen uusi tieto, joka kiinnostaa suurta yleisöä, helppoa on markkinoida kielenhuoltoakin tukevaa tutkimusta sekä selvityksiä suomen kielen ja yksittäisten sanojen alkuperästä. Tällaisesta tutkimuksesta me fennitit ainakin oletamme ihmisten olevan kiinnostuneita, sillä valtaosa maallikoille suunnatuista kielijutuista käsittelee jollain tavalla normittamista tai etymologiaa.

Jotta kaikilla läsnäolijoilla olisi mahdollisuus arvioida oman tutkimukseni hyödyllisyyttä, kerron lyhyesti, mitä olen työssäni tehnyt. Tarkasteluni kohteena on erään sosiaalisen verkoston kielenkäyttö. Tämä verkosto koostuu 16:sta pääkaupunkiseudulla asuvasta nuoresta aikuisesta, jotka olivat tiiviisti tekemisissä toistensa kanssa siinä vaiheessa, kun keräsin aineistoa vajaan kymmenen vuotta sitten. Verkoston jäseniä yhdisti ennen muuta se, että he kaikki kuuluivat samaan herätyskristilliseen paikallis-seurakuntaan ja toimivat siellä aktiivisesti.

Juuri tämän verkoston valikoituminen tutkimuksen kohteeksi ei ollut sattumaa, vaan se, että itse kuuluin siihen, vaikutti ratkaisevasti valintaani. Tehdessäni aiemmin pro gradu -tutkielmaa itselleni täysin tuntemattomalla paikkakunnalla ja haastattellessani ventovieraita ihmisiä pohdin kaiken aikaa sitä, puhuvatko ihmiset samalla tavalla keskenään — silloin, kun en itse ole paikalla. Jäykiksi muodostuneet haastattelut eivät muutenkaan tuntuneet parhaalta mahdolliselta tavalta selvittää, millaista on tavallinen arkipuhe.

Tässä tarkastelun kohteena oleva verkosto herätti kiinnostuksen tutkia sellaista

yhteisöä, jonka kielellisiin normeihin minulla on pääsy ja jonka parista voisintutkia erityyppisiä luonnollisia kielenkäyttötilanteita — sellaisia tilanteita, joita ei ole synnytetty tutkimuksen tarpeisiin. Niinpä panin nauhurin pyörimään tavallisissa illanistujaisissa ja seurakunnan tilaisuuksissa. Pyysin tutkittavia nauhoittamaan myös työpaikan vuorovaikutustilanteita sekä omia puhelinkeskustelujaan. Näin sain kokoon erilaisia kielenkäyttötilanteita käsittävän aineiston.

Tutkimukseni metodiset juuret ovat sosiolingvistisessä variaationtutkimuksessa. Tässä suuntauksessa keskeinen lähtökohta on se, että kielessä ilmenevä vaihtelu ei ole sattumanvaraista, vaan eri-ikäisten, eri sukupuolten ja eri sosiaaliryhmien puhe on systemaattisella tavalla erilaista. Samoin eri tilanteissa puhutaan eri tavoin. Perinteisesti näitä ryhmien välisiä eroja on tutkittu pääasiassa äänne- ja muoto-opillisten piirteiden avulla. On tutkittu esimerkiksi sitä, sanotaanko *minä* vai *mä*, *talossa* vai *talos*, *kahdeksan* vai *kaheksan*. Tällaisista piirteistä lähdin itsekini liikkeelle. Olin erityisesti kiinnostunut siitä, vaihteleeiko saman yksilön puhetapa eri tilanteissa. Oletukseni oli, että seurakunnan tilaisuuksissa pidetyt puheet olisivat yleiskielisempiä kuin arkikeskustelut — että niissä siis käytettäisiin samantapaisia muotoja kuin kirjoitettaessa (esimerkiksi *minä*, *talossa*, *kahdeksan*).

Ajauduin tutkimuksessani kuitenkin eräänlaiseen kriisiin: perinteisillä piirteillä tarkastellen yksilöt eivät erottuneetkaan juuri toisistaan eikä saman yksilön puhetapa vaihdellutkaan merkittävästi eri tilanteissa. Lähes kaikki verkoston jäsenet puhuivat kaikissa tilanteissa hyvin puhekielisesti. Kuitenkin intuitioni perusteella minusta koko ajan tuntui siltä, että variaatiota oli. Tämä ristiriita johti työssäni kahteen ratkaisuun: ensiksikin laajensin tarkasteltavien

kielenilmiöiden joukkoa ja otin tutkittavaksi esimerkiksi sanastollisia piirteitä, kuten sellaisten suunnitteleilmausten kuin *niinku* ja *tota* käytön sekä slangisanaston. Joissakin työpaikan vuorovaikutustilanteissa myös sellaiset toimintatyytit kuin pyynnön esittäminen ja tervehtiminen alkoivat paljastua olennaisiksi muuttujiksi.

Toiseksi kriisi johti metodisiin ratkaisuihin. Minun oli tunnustettava, että variaation tutkimuksen työkalut olivat riittämättömät selittämään kaikkea sitä kielellistä vaihtelua, johon aineistossani törmäsin. Eräs puhelinkeskustelu, josta seuraavaksi esitän katkelman, ohjasi ensi kerran huomioni siihen, miten vähän koko puhetilannetta koskevat kielenpiirteiden keskiarvot kertovat. Keskiarvojen taakse kätkeytyy nimittäin paljon puhetilanteen sisäistä variaatiota.

Kyseessä on puhelinkeskustelu, jossa Virpi rupattelee äitinsä kanssa. Alkutervehdysten jälkeen Virpi kertoo omia kuulumisiaan — valmistautumisestaan kampaajille tarkoitettuihin kilpailuihin. Tätä puheenaihetta Virpi on lopettelemassa katkelman alussa:

- Virpi: joo mutta (.) nyt siinä mieles mä oon hyväl tuulel et mä sain tehtyy sen kampauksen sillee että (.) jäi semmone hyväl fiilis siitä,
 Äiti: nii.
 Virpi: et ekaa kertaa pääs niinku varsinaisesti harjottelemaa et [se om mennyt tähä astiv vähän
 Äiti: [joo.
 Virpi: sen tukai laittamisessa se pääaika.

Heti yllä esitetyn katkelman jälkeen Virpi muuttaa kuitenkin äkkiä puheenaihetta ja suuntautuu äitiin ja tämän asioihin. Hän ottaa puheeksi äidin valmistujaiset ja lahjakortin, jonka hän on ostanut yhdessä sisarensa kanssa äidille. Kiinnostavinta omalta kannaltani on jyrkkä muutos, joka Virpin puhettavassa tapahtuu: hän alkaa puhua suo-

rastaan liioitellun huolitellusti, artikulaatioita myöten.

- Virpi: nii sillai. @kiitoksia vielä <↑v̥imeisestä (.) oli e[riittäin m- erittäin mukava↑i:lta,>
 Äiti: [kiitos <↑kiitos,>
 Äiti: <no niinhän se ↑oli,>
 Virpi: onko löytynyt mitään vielä sillä rahalla?

Tällaisia siirtymäkohtia, joissa kieli- muoto muuttuu selvästi puhekielisestä yleiskieliseksi, kutsun koodinvaihoiksi. Näitä koodinvaihtoja on tässä keskustelussa useita. Mistä koodinvaihdossa on oikein kyse? Perinteisillä sosiolingvistisillä välineillä tällaista vaihtelua ei voi selittää, sillä Virpi ei ole kameleontti, joka pystyisi muuttamaan ikäänsä, sukupuoltaan tai ammattiaan kesken keskustelun: hän on koko puhelun ajan samanikäinen nuori nainen, joka on juuri valmistunut kampaajaksi. Puhekumppanikin on kaiken aikaa sama — äiti, jolle puhuminen ei mitenkään edellytä huolitellumpaa kielenkäyttöä.

Juuri koodinvaihtojen havaitseminen ja niiden tarkastelu ohjasi minut hyödyntämään työssäni keskusteluanalyysin metodeja. Kusteluanalyysin keskeisiä lähtökohtia on se, että vuorovaikutus on osallistujien yhteistä toimintaa. Puhetilannetta ei tarkastella pysyvänä, vaan osallistujien katsotaan rakentavan sitä koko ajan yhdessä, vuoro vuorolta. Jokainen vuoro saa merkityksensä suhteessa sitä edeltäviin ja seuraaviin vuoroihin. Kielellisiä valintoja ei tulkita vain heijastumiksi siitä, keitä puhujat ovat ja missä tilanteessa he toimivat, vaan ne nähdään osana dynaamista vuorovaikutustoimintaa. Ero toiseen metodiini, sosiolingvistiseen variaation tutkimukseen, on suuri: siinä, missä sosiolingvistiikassa kielenkäyttöä on peilattu puhujien sosiaaliseen taustaan ja selitetty sen perusteella, keskusteluanalyysissa on perinteisesti aja-

teltu, ettei se, keitä keskustelun osallistajat ovat, ole välttämättä lainkaan olennaista. Esimerkiksi sukupuoli on olennainen vain silloin, jos se nostetaan vuorovaikutuksessa jotenkin relevantiksi.

Sosiolingvistin näkökulmasta puhujien taustan sivuuttaminen tuntuu ongelmalliselta, mutta keskusteluanalyysin näkemys puhetilanteen muuttuvuudesta ja vuorojen tarkastelusta suhteessa muihin puheenvuoroihin avasi itselleni uuden näkökulman koodinvaihtojen tulkintaan. Aloin tarkastella sitä, millaiseen vuorovaikutuksen kohtaan koodinvaihtovuorot tai -jaksot sijoittuvat, mitä niillä tehdään ja mitä niistä seuraa. Virpin ja äidin esimerkkikeskustelussa kiinnostavaa on esimerkiksi se, että koodinvaihto osuu puheenaiheen vaihdokseen ja että myös äiti vaihtaa koodia ja mukautuu tyttärensä puhetaapaan aina intonaatiota ja puhenopeutta myöten:

Virpi: @kiitoksia vielä <↑vjimeisestä (.) oli e[rittäin m- erittäin mukava ↑i:lta,>
Äiti: [kiitos <↑kiitos,>
Äiti: <no niinhän se ↑oli,>

Koodinvaihdolla tehdään eroa edeltävään ja siirrytään ikään kuin toiseen maailmaan. Siitä, että yleiskielisen koodin ottavat käyttöönsä molemmat, voi päätellä, että tällä koodinvaihdolla rakennetaan yhteistä maailmaa — leikitään yhteistä roolileikkiä. Kaikkien koodinvaihtojen tulkinta ei ole yksinkertaista, mutta niiden esiintyminen ei ole kuitenkaan sattumanvaraista. Keskeisin yhdistävä tekijä on jonkin kontrastin luominen. Koodinvaihdolla osoitetaan esimerkiksi puheenaiheen vaihdosta, toiseen rooliin asettautumista vaikkapa toisen puhetta referoimalla sekä siirtymistä asian vakavasta käsittelystä humoristiseen kehykseen. Humoristisuus ei läheskään aina ole kuitenkaan merkki siitä, että kyseessä olisi hauska asia, vaan huumori voi olla keino keventää hyvinkin hankalan tai arkaluonteisen

asian käsittelyä. Sinänsä pikkuriikkisiltä tuntuvat erot puhettavassa voivat siis olla vuorovaikutuksen kannalta hyvinkin merkityksellisiä ja tarkoituksenmukaisia.

Koodinvaihtojen analyysi on vain osa väitöskirjaani. Tutkimukseni sisältää esimerkiksi varsin yksityiskohtaista tietoa monista kielenpiirteistä ja niiden käytöstä eri tilanteissa. Se myös paljastaa joitakin sukupuolieroja ja nostaa esiin muutamien puhetilanteiden erityispiirteitä. Pohdittavana on lisäksi muun muassa sosiaalisten verkostojen merkitys yksilön kielenkäytölle. Tärkeimpänä oivalluksena pidän kuitenkin sitä lähestymistapaa, jota olen soveltanut kielellistä variaatiota analysoidessani. Eri kielenpiirteiden ja ilmiöiden yleisyyttä olen suhteuttanut siihen, keitä puhujat ovat ja missä puhetilanteissa he toimivat. Sen lisäksi olen kiinnittänyt huomiota eri piirteiden kielellisiin esiintymisehtoihin. Aina nämä perinteiset selitystavat eivät kuitenkaan riitä, kuten edellä osoitin. Osa variaatiosta on selvästi kytköksissä vuorovaikutukseen, ja sitä on tarkasteltava osana sitä. Variaatio ei siis ole vain puhujan kuvastin vaan myös hänen resurssinsa. Tämän aspektin esiin nostaminen on uutta sosiolingvistiikassa.

Palaan nyt alussa esiin nostamaani kysymyksen tutkimukseni hyödyllisyydestä. Se, miten vaikeaa on vastata kysymykseen »Mitä hyötyä tosta sun tutkimuksesta oikeestaan on?», riippuu paljon siitä, kuka kysymyksen esittää. En tiedä, muistaako alkuperäisen kysymyksen esittäjä enää keskusteluumme. Siinä aamubussissa hän tuskin sai minulta kunnollista vastausta. Olisi joka tapauksessa kiinnostavaa tietää, olisiko hän tyytyväinen edellä kertomaani — siihen, että tutkimuksessani tarkastellaan kielessä ilmenevää vaihtelua uudesta näkökulmasta ja että tutkimukseni antaa uutta tietoa variaation tehtävistä.

Ystäväni suhtautuminen riippuu luon-

nollisesti siitä, millä tavalla hän hyödyllisyyden määrittelee. Onko hyödyn oltava jotenkin rahassa mitattavissa tai onko relevantin tutkimuksen kriteeri se, että se ratkaisee jonkin ihmiskuntaa koskevan vakavan ongelman? Riittääkö uusi tieto arvoksi sinänsä? Oman käsitykseni mukaan humanistisen tutkimuksen tavoitteeksi riittää se, että ymmärrämme paremmin, millainen ihminen on, miten hän toimii eri tilanteissa ja millaisia keinoja hänellä on rakentaa merkityksiä. Siis tiedämme jotain lisää itsestämme. Tämä tieto voi lisätä arvostustamme omaa kieltämme ja tavallis-

ta kielenkäyttäjää kohtaan. Ehkä myös huomaamme, että kiinnostavaa ei ole vain mennyt murteiden kulta-aika vaan myös puhutun kielen nykyisyys ja tulevaisuus. Samalla kun oivallamme omaan kieleemme sisältyvän rikkauden, osaamme antaa arvon myös muille kielille. Tänäpäin saamelaisuuden päivänä on erityinen syy korostaa oman äidinkielen tärkeyttä ja jokaisen oikeutta oman kielensä monipuoliseen käyttämiseen. Elinvoimainen kieli tarjoaa uskomattomat resurssit ilmaista itseämme ja olla vuorovaikutuksessa toistemme kanssa. ■

HANNA LAPPALAINEN *Variaatio ja sen funktiot. Erään sosiaalisen verkoston jäsenten kielellisen variaation ja vuorovaikutuksen tarkastelua*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 964. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 2004.

Suomen kielen laitos, PL 3 (Fabianinkatu 33), 00014 Helsingin yliopisto
Sähköposti: *hanna.lappalainen@helsinki.fi*